

16. Хараламбос К. Панагасис. Государственно-церковные отношения в Греции // Модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США. – К., 1996.

17. Див.: Шульц Т. Иоанн-Павел II / Пер. с англ. – М., 2000.

BILOUS O.

THE INTERNATIONAL EXPERIENCE OF THE EXISTING AND DEVELOPING OF THE STATE-CHURCH RELATIONS

The article highlights the relations between church and state on the international level. The main focus is on church and state relations in the European Union and the USA. An attempt is made to analyze this phenomenon in the Russian Federation. The principle message of the article is that Ukraine needs to borrow and apply the world's best practices of church-state relations.

Key words: state-church relations, European Union, the USA, the Russian Federation, international level, Ukraine.

УДК 322

ББК 66.941

Іванна Ломака

ЦЕРКВА В СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН СУСПІЛЬСТВА

У даній статті досліджується вплив церкви і релігійної свідомості на політику і політичну свідомість в умовах розбудови української державності, коли інтенсивність політичних та релігійних процесів значно прискорилась і їх взаємодія посилюється.

Ключові слова: церква, релігія, релігійна свідомість, суспільство, політичні відносини.

У процесі аналізу взаємодії політики і церкви виникає необхідність дослідження політичних структур, особливостей впливу їх на відповідні релігійні структури, виокремлення меж політизації суспільного життя взагалі і релігійного зокрема. З відомих причин раніше майже зовсім не досліджувався вплив церкви і релігійної свідомості на політику і політичну свідомість, у той час як багато ідей, уявлень, настанов, ідеалів, цінностей релігії включаються до етичної і політичної культури того чи іншого народу. Відзначаючи глобальний характер політики, провідну тенденцію політизації суспільного життя, у статті ставиться питання про межі дії цієї тенденції, які визначаються, у першу чергу, мірою впливу політики на інші системи і підсистеми, за якою вони стають руйнівними. Межі політизації змінюються у кожен історичну добу, є різними в окремих державах, передусім стосуються відносин людини і влади, політичного простору держави та суспільства.

В умовах розбудови української державності, коли інтенсивність політичних та релігійних процесів значно прискорилась, їх взаємодія теж

посилюється [1, с.83–87]. Безпосереднім виявом єдності політичного і релігійного відродження було відновлення діяльності українських національно орієнтованих церков – Української автокефальної православної церкви, Української греко-католицької церкви, а згодом – утворення Української православної церкви Київського патріархату.

Доказом наявності релігійного відродження в Україні є розбудова розгалуженої релігійної мережі, збільшення чисельності віруючих та поглиблення їх релігійності. Одним із показників релігійного відродження в Україні є активізація проповідницької та місіонерської діяльності релігійних організацій, зростання кількості культових будівель, релігійної періодики.

Як показує практика, процеси етнонаціонального та релігійного відродження можуть супроводжуватися побічними негативними проявами, зокрема такими, як конфліктність, стихійність, екстремізм, регіоналізм і сепаратизм на національному та релігійному ґрунті, відновлення консервативних традицій, які гальмують розвиток суспільства, проповідь націо-

нальної й конфесійної винятковості і ворожнечі, поява та поширення релігійних новоутворень деструктивного спрямування. На наш погляд, лише якісне законодавство, яке регулює етнонаціональні відносини й релігійно-церковне життя, а також науково обґрунтована та виважена державна політика можуть унеможливити негативні явища у цих сферах і спрямувати їхній розвиток у цивілізоване русло.

Чимало послідовників сучасних нетрадиційних релігій проявляють велику проповідницьку та місійну активність, намагаючись поєднувати культову діяльність із позакультовою. Окремі з неорелігійних течій, існуючи на українському національному ґрунті, продовжують залишатися переважно космополітичними. Інші намагаються вписатися в український політичний та етнокультурний контексти шляхом пошуку спільних рис з українськими духовними традиціями, перекладів релігійної літератури українською мовою та використання її у своїй богослужбовій практиці.

Серед сучасних новітніх релігійних течій, що існують в Україні, найбільш етнічно забарвленим є вітчизняне неоязичництво. Претендуючи на роль етнічної української релігії, воно, природно, вступає у суперечність із традиційними церквами, які теж вважають себе національними релігійними інституціями.

Сучасне неоязичництво не тотожне з давньоукраїнськими релігійними віруваннями та культурами. Проте для держави і суспільства важливим є не стільки цей факт, скільки національна орієнтація його послідовників, підтримка української державності, сприяння національному і духовному відродженню, поверненню до першоджерел вітчизняної духовності та культури, ренесансу не лише давніх релігійних вірувань, а й народних звичаїв, традицій, обрядів.

Динамічний розвиток неорелігійних процесів призвів до значного посилення конкуренції в міжконфесійному просторі України. Його поширення викликає тривогу передусім у представників традиційних церков, які кваліфікують їх як своєрідні "інородні тіла" в суспільному організмі, що заважають консолідації українського народу, шкодять національній культурі, ставлять під загрозу духовне та моральне здоров'я нації. Майже всі нетрадиційні вірування зараховуються ними до розряду антиукраїнських.

Упередженість та нетерпимість традиційних релігій до неорелігій нерідко знаходить під-

тримку владних структур і відображення у громадській думці. На наш погляд, небезпека таких підходів полягає в тому, що створення штучних перешкод у діяльності неорелігійних громад загрожує перетворенню їх із союзників держави на опозиційну силу.

Разом із тим, не можна не реагувати на наявність серед нетрадиційних вірувань об'єднань тоталітарного характеру, у середовищі яких мають місце прояви релігійного екстремізму та фанатизму, а іноді й суспільно небезпечних дій. Держава має всіляко захищати своїх громадян від посягань на їхнє життя, здоров'я, честь і гідність будь-яких релігійних об'єднань. Всі, хто чинить такі дії, мають нести відповідальність, передбачену чинним законодавством.

На сьогодні неорелігійний рух в Україні поступово набуває стабілізаційного характеру. З метою зміцнення своїх позицій неорелігійні громади намагаються й надалі пристосовуватися до етнонаціональних особливостей українського суспільства, хоча досягти цього їм буде нелегко, оскільки їхній культ, через який можливе поєднання з національними елементами, лише перебуває на стадії становлення. Крім того, на наш погляд, майбутнє неорелігійних вірувань значною мірою буде залежати від стану справ у традиційних релігіях. Представники українських історичних церков, у свою чергу, будуть і надалі всіляко витіснювати неорелігії з духовного простору України. Не виключено, що у міру посилення впливу неорелігій в українському суспільстві конфлікт між ними і традиційними релігіями, який нині перебуває у латентному стані, наростатиме.

Суб'єктами нинішнього релігійного конфлікту є найвпливовіші в Україні релігійні організації. Проте найбільшу напругу у суспільство вносять відносини православних церков між собою та стосунки православних із греко-католиками.

Одні причини міжконфесійної конфліктності дістались у спадок від минулого, інші – породжені сучасним розвитком українського суспільства.

Серед причин загострення міжцерковного конфлікту в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х років були: стихійний початок релігійного відродження; динамічний перерозподіл сфер впливу церков; спротив певної частини населення спробам швидкої українізації релігій-

но-церковного життя. Конфлікт був підсилений неоднаковими темпами демократизації релігійно-церковної сфери в різних регіонах України [2, с. 120–125].

Частина проблем у відносинах між церквами виникла з вини релігійних організацій, їхніх керівників, деякі з'явилися не без участі нецерковних сил – посадових осіб, впливових політиків, політичних партій і рухів, громадських організацій. Хоч релігійні організації не виробляють власної політики, але вони нерідко виступають на боці певних політичних сил. Зважаючи на те, що суспільно-політичні погляди віруючих нерідко виявляються у релігійній формі, політичні партії, окремі політики різної орієнтації останнім часом усе частіше виявляють інтерес до релігійно-церковних питань. Церкви, їхні ієрархи, духовенство, частина рядових віруючих теж орієнтуються на певні політичні сили, співпрацюють із партіями, виступають під їхніми знаменами і гаслами. Одним із переконливих свідчень політизації релігії в Україні є створення партій конфесійного спрямування – партій християнської та ісламської орієнтації.

В умовах сучасного українського суспільства, де надмірно заполітизовані різні сфери життя, а значна частина населення орієнтується на релігійні цінності і декларує свою релігійність, розраховувати на повну ізолюваність церкви від політики не доводиться. Нині, на наше переконання, може йтися лише про мінімізацію деструктивного впливу політики на релігію, за якої конфесійні проблеми повністю не розчинялися б у суспільно-політичних, а самі церкви не перетворювалися на політичні організації.

Наявність історичного переплетіння і взаємодії релігійних елементів з етнічними призводить до того, що сучасний міжцерковний конфлікт загрожує спричиненням напруженості і в етнонаціональній сфері.

Він не лише створює незручності для діяльності релігійних організацій, нормального задоволення віруючими своїх релігійних потреб, а й гальмує процеси національно-духовного відродження та утвердження української державності. Розглядаючи міжцерковний конфлікт як загальнонаціональну проблему, слід порушити питання про державне посередництво у його врегулюванні. Об'єднання зусиль церкви і держави у подоланні міжцерковної напруги є важливою передумовою досягнення національної злагоди, утвердження громадянського миру і спокою в українському суспільстві.

Таким чином, міжцерковний конфлікт в Україні, зумовлений як історичними, так і сучасними причинами, об'єктивними й суб'єктивними чинниками, відображає всю складність та суперечливість процесу становлення української державності й незалежності української церкви. Нинішнє протистояння між церквами існує не саме по собі, а в контексті політичних та етнонаціональних реалій сучасного українського суспільства.

У пошуках шляхів виходу з міжцерковного конфлікту деякими представниками світських та релігійних кіл пропонується створення в Україні єдиної національної церкви.

Сама ідея і спроби об'єднання церков у науці позначаються терміном “унія” і не є новими. Вони мають глибоке коріння в історії різних країн світу і в українській зокрема. Найбільший вплив на життя українського суспільства справила Берестейська унія 1596 р., оскільки вона безпосередньо торкалася не лише релігійного, а й суспільно-політичного та національно-культурного життя. На основі аналізу уроків укладення церковних уній і шансів різних конфесій на об'єднання, враховуючи консерватизм церковно-релігійного світогляду, робимо висновок щодо проблематичності практичної реалізації в Україні ідеї єдиної національної церкви. Нині реальними можуть бути лише порозуміння, зближення та співпраця церков як своєрідний перехідний, але доволі тривалий етап до консолідації на ґрунті утворення єдиної помісної православної церкви в Україні. Щоправда, потужним консолідаційним чинником такого об'єднання на сьогодні виступає українська незалежна державність, чого не було раніше. Хоч церква, релігійні організації й відокремлені від держави, їхня діяльність торкається також як внутрішніх, так і зовнішніх аспектів її діяльності та інтересів.

Оскільки найвпливовіша в Україні релігійна організація – Українська православна церква – перебуває в юрисдикції Московського патріархату, національні інтереси нашої держави у релігійно-церковній сфері найбільшою мірою наштовхуються нині на інтереси Росії. Адже, незважаючи на наявність визнаних державних кордонів, Московський патріархат, як і раніше, вважає Україну своєю “канонічною територією” й утримує Українську православну церкву у своїй юрисдикції. Небезпека підлеглості значної частини українського православ'я Московсь-

кому патріархату полягає у тому, що його керівництво, хоча й не явно, але все ж стоїть на позиціях якщо й не відновлення колишнього Союзу РСР, то принаймні створення “слов’янського трикутника” у складі Росії, України і Білорусі, що суперечить національним інтересам України, яка прагне інтегруватися до Європейського Союзу – клубу економічно розвинених та демократичних країн.

Оскільки національні інтереси України полягають у подальшому утвердженні своєї державності, то об’єднання українського православ’я у єдину помісну церкву та отримання нею автокефалічного статусу – це об’єктивна необхідність, з якою слід рахуватися не лише політикам, а й церковним ієрархам. Розв’язання цих проблем мало б важливе як релігійне, так і суспільно-політичне значення. Наявність канонічної православної церкви, крім сприяння державотворчому процесу, внутрішній консолідації та стабільності суспільства, дала б змогу українському православію здолати ізольованість від світу.

Національно-державних інтересів торкається також проблема сучасного стану римо-та греко-католицизму в Україні, а також україно-ватиканських відносин. На нашу думку, активний рух України у європейському напрямку потребує суттєвого розширення та зміцнення контактів із домінуючою на цьому континенті католицькою церквою та її світовим центром – Ватиканом [3, с.258–264].

Необхідність поглиблення відносин із Ватиканом зумовлена також наявністю в Україні значної кількості храмів, мережі структур і прихильників римо-католицької та греко-католицької церков. І хоча вони мають здебільшого регіональне поширення, їхнього впливу на українське суспільство недооцінювати не можна.

Україна як держава має свої геополітичні та релігійно-церковні інтереси не лише на північному сході, заході, а й на півдні. Якраз тут останнім часом усе активнішу роль починає відігравати географічно близька Туреччина, у суспільно-політичному житті якої досить поважне місце посідає іслам. В українських землях він теж має глибоке коріння. Його цінності близькі і зрозумілі представникам тюркомовних народів – громадян України.

У зв’язку з поверненням на свої історичні землі кримських татар, для яких мусульманство є традиційною релігією, на регіон активного відродження ісламу перетворився Крим. Він

став зоною підвищених інтересів і об’єктом зовнішньої політики мусульманських країн, передусім Туреччини. Зважаючи на те, що півострів понад два століття перебував у залежності від Османської імперії, мусульмани Туреччини вважають кримських татар “своїми братами”, “гілкою турецької нації”.

Не виключено, що спроби реалізації ідеї створення глобальної мусульманської цивілізації можуть призвести до посилення ісламського фундаменталізму не лише в молодих державах Середньої Азії та Закавказзя, а й в Україні. Заради забезпечення власних інтересів у цьому регіоні Україна має вести активну внутрішню і зовнішню політику, враховуючи поліетнічний склад населення, особливості релігійної ситуації, всіляко нейтралізуючи впливи зарубіжних ісламських екстремістів та фундаменталістів.

Національно-державних інтересів торкаються також питання місцезнаходження духовних центрів, яким підпорядковані релігійні організації, що існують в Україні, та наявність іноземних священнослужителів. Чинне законодавство не забороняє релігійним організаціям підпорядковуватися центрам поза межами України й користуватися послугами зарубіжних релігійних діячів, священнослужителів, проповідників, наставників та інших осіб. Проте для неї небайдуже ставлення до України держав, у яких знаходяться духовні центри, на яких позиціях (проукраїнських чи антиукраїнських) перебувають зарубіжні служителі культу, яка справжня мета їхньої місії в нашій країні, чи здатні вони належною мірою враховувати у своїй діяльності національні та релігійні особливості України, менталітет українського народу.

Домінування в духовному просторі України російських, ватиканських, мусульманських та інших зарубіжних релігійних структур, наявність іноземного духовенства не завжди збігаються з національними інтересами української держави, а інколи й просто суперечать їм.

Певну загрозу національно-державним інтересам України, її стабільності та безпеці становлять дезінтеграційні процеси та внутрішні протиріччя, розшарування і розколи у релігійних організаціях, що останнім часом даються взнаки. Крім того, для держави та суспільства небезпечною є регіоналізація релігій, що здатна спричинити і посилювати політичний сепаратизм, виступати перешкодою на шляху консолідації української нації.

Однією з важливих проблем державно-церковних та міжцерковних відносин в Україні є максимальне поєднання інтересів держави і релігійних організацій, з одного боку, та інтересів різних релігійних організацій, з іншого. Але і держава має певні преференції в цій системі відносин, які часто не враховуються релігійними інституціями. Будь-яка влада прагне мати такі церкви, які б підтримували її, надавали моральну, а інколи і матеріальну допомогу, тобто санкціонували її ініціативи в різноманітних напрямках діяльності.

Остання зацікавлена мати законослухняних громадян, включаючи, безумовно, і контингент віруючих. Тому влада ніколи не піде на те, щоб (а такі заклики часто звучать) не втручатися в духовне, тобто релігійне життя суспільства, бо інакше це означає повну відмову від духовного впливу на своїх громадян. Держава, а тим більше незалежна держава, має бути зацікавленою у захисті національної безпеки, де релігійне життя виступає частиною збереження національної ідентичності. Але ніхто, крім церкви, не може вирішити, в яких формах має існувати цей національний інтерес у релігійному житті громади, яким чином церква може бути присутньою в державотворенні та національному житті країни [4, с.11].

Безперечно, держава об'єктивно зацікавлена у поєднанні національних інтересів із релігійними, у підтримці церквами та релігійними організаціями її внутрішньої і зовнішньої політики. Своєю культовою і позакультовою діяльністю вони мають не лише задовольняти релігійні потреби віруючих громадян, а й сприяти зміцненню держави, забезпеченню її внутрішньої і зовнішньої безпеки, підвищенню авторитету на міжнародній арені, відродженню національної культури, духовності, утвердженню моральності, громадянського миру і злагоди в суспільстві.

Однією з найбільш надійних гарантій захисту національних інтересів і національної безпеки України є її Збройні Сили. З прийняттям законів України "Про свободу совісті та релігійні організації" й "Про альтернативну (невійськову) службу" взаємодія армії й церкви поліпшилася, проте релігійні потреби військовослужбовців національних Збройних Сил України задовольняються ще не повною мірою [5, с.65, 71]. У зв'язку з необхідністю створення належних умов для реалізації військовослужбовцями передбаченого чинним законодавством права на

свободу світогляду та віросповідання постає питання про запровадження капеланської служби в Збройних Силах України. Нинішній спектр поглядів на цей інститут досить широкий: від заперечення самої ідеї його створення до негайної реалізації.

На нашу думку, однією з найскладніших проблем, яка має бути розв'язана у процесі відпрацювання дійового механізму взаємодії армії і церкви, є визначення конфесій і церков, які могли б здійснювати духовне обслуговування військовослужбовців. Практичне розв'язання проблеми капеланства ускладнюється тим, що кожна з конфесій переслідує при цьому власні, а не державні інтереси.

Щоб відвернути загрозу перенесення ворогування з міжцерковної сфери у військову, перетворення армії на арену протиборства церков, потрібно враховувати не лише конфесійні інтереси, а й релігійні уподобання військовослужбовців та національно-державні інтереси України. Тому доки з релігійно-церковного життя українського суспільства не будуть остаточно усунуті ворожнеча і протистояння, доти існуватимуть труднощі гармонізації відносин армії та церкви. На наш погляд, спочатку ця проблема має бути розв'язана концептуально й законодавчо, а вже потім – практично. На нинішньому етапі розвитку українського суспільства можливе лише нештатне духовно-релігійне обслуговування віруючих військовослужбовців. Проте навіть у таких умовах духовна робота в армії повинна переслідувати не лише суто релігійну мету, а й спрямовуватися на виховання у воїнів національної свідомості, високих моральних якостей, патріотичних почуттів. Лише за цієї умови вона буде відповідати національно-державним інтересам України.

Отже, специфіку нинішніх взаємин релігії й політики в Україні визначають дві взаємопов'язані тенденції: з одного боку, – це глибока політизація церковного життя, а з іншого, – не менш глибока релігієзація політичного процесу. Політизація церковного життя обумовлена, головним чином, зростаючим рівнем політичної активності населення, пошуками у царині державотворчих процесів, налагодженням нових стосунків із країнами-сусідами та світовим співтовариством. Нині практично кожен громадянин на побутовому рівні "вирішує" ці проблеми для себе та у своєму близькому оточенні: дискутує з близькими, колегами, сусідами. Формуєть-

ся своєрідна хвиля політизованої побутової свідомості, яка докочується й до церкви. І священнослужитель, якщо він дійсно претендує на роль духовника громади, має розставити крапки над "і", допомогти людям розібратися у переплетінні складних життєвих проблем. Зрозуміло, релігійні діячі повинні бути підготовленими і в політичному сенсі. Узагальнених, сформованих із текстів Святого Письма, відповідей часто густо недостатньо. Люди прагнуть до конкретики, і служителі церкви, відгукуючись на потреби часу, свідомо чи несвідомо втягуються в політику. Важливою обставиною, що спонукає політизацію церкви, є те, що священнослужителі, які згідно із законом мають право на участь у політичному житті як і всі інші громадяни, активно до нього залучаються. Як людина і громадянин служителі християнської церкви самостійно орієнтуються на ті чи інші політичні сили, гасла, програми і процеси. Одні з них він поділяє й підтримує, інші – відкидає як такі, що суперечать його внутрішній позиції. Загальна демократична спрямованість суспільного життя заохочує священнослужителя до активного волевиявлення своєї політичної позиції, інколи навіть під час служби у храмі. Політичні симпатії чи антипатії служителя культу, його співпраця з політичною партією чи політичним лідером нерідко переростають у приховану політичну пропаганду, наприклад "за" обрання того чи іншого кандидата в депутати чи партії до парламенту тощо.

1. Шуба О. Взаємозв'язок релігійного і національного відродження // Релігія і церква в контексті реалій сьогодення. – К., 1995. – С.83–84.
2. Шуба О. Міжцерковний конфлікт в Україні і шляхи його подолання // Уряду України: Президенту, законодавчій, виконавчій владі. (Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників). – К., 1994. – Т.1. – С.120–125.
3. Кудояр О.М. Церква і держава: особливості взаємин в Україні на сучасному етапі // Вісник Донецького

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що інститут церкви виступає певним чином регулятором суспільних відносин. Він не регулює політичні, майнові чи інші невід'ємні права особи або верстви суспільства. Даний інститут виступає якоюсь мірою регулятором (у той же час барометром) морально-етичного пакета норм та звичаїв у суспільстві, розповсюджуючись, безумовно, не на всі прошки населення. У країнах із традиційно-релігійним укладом суспільства інститут церкви є основним регулятором суспільних відносин (закони Шаріату в ісламі). В Україні ж, яка належить до християнсько-православної цивілізації, церква ще не виробила своєї стратегії і тактики соціального служіння, а лише намагається це робити. На наш погляд, урахуовуючи традиції та історію православної церкви у її взаємодії з державою та суспільством, найбільш прийнятною формою діалогу та співпраці має виступити орієнтація на консолідацію молоді нації, тобто стати інститутом гармонізації суспільних відносин у якості неполітичного регулятора політичних відносин, апелюючи як до загальнолюдських норм і цінностей, так і національних символів і традицій моральності і духовності. Церква замість того, щоб бути явним чи прихованим учасником політичного процесу, має стати посередником діалогу суперечливих та конфліктних інтересів громади і держави.

університету. Серія Б: Гуманітарні науки. – 2002. – №1. – С.258–264.

4. Філіпович Л. Церква і політика: нововиміри // Церква і політика: від президентських виборів 2004 до парламентських виборів 2006 року. – К., 2005. – С.11.
5. Афонін Е., Шуба О. Священник в армії. Потреба душі чи мода? // Віче. – 1995. – №10. – С.65–71.

I. LOMAKA THE CHURCH IN THE SYSTEM OF POLITICAL RELATION IN THE SOCIETY

This article deals with the influence of church and the religious consciousness on the policy and political consciousness under the condition of developing of the Ukrainian state. The intensions of the political and religious process grow higher and their cooperation improved.

Key words: church, religion, religious consciousness, society, political relations.